

Gülbin Şahinbeyoğlu¹
Ekonomiyi İzleme Merkezi Direktörü

HANEHALKI BORÇLULUĞU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

DEĞERLENDİRME NOTU

Hanehalklarının borçluluk düzeyleri finansal istikrar açısından önem arz etmektedir. Çalışmalar, hanehalkı borcunun GSYH'ye oranındaki bir artışın kısa vadede daha yüksek ekonomik büyüme ve daha düşük işsizlik sağlasa da, bu olumlu etkilerin üç ila beş yıl içinde tersine döndüğünü ve finansal risk yarattığını, hanehalkı borcunun daha yüksek olduğu ülkelerde söz konusu risklerin de daha belirgin olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, ülkelerde uygulanan hanehalkı anketleri, dar gelirli hanelerin toplam borç içindeki payının arttığına, dolayısıyla bu grupların finansal şoklara karşı daha kırılgan olduklarına işaret etmektedir.²

Türkiye'de sektörel olarak hanehalklarının borçluluklarının düşük seyretmesi, hatta net finansal alacaklı pozisyonda olmaları finansal istikrar açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ancak, toplulaştırılmış verilere dayanan bu değerlendirme gelir grupları bazındaki farklılıkları göz ardı etmektedir. Nitekim dar gelirli hanehalkının borçlu pozisyonda olduğuna dair görüşler asgari ücret artışı görüşmelerinin yoğunlaştığı günümüzde de sık sık gündeme gelmektedir. Örneğin, yüksek enflasyonun alım gücünü önemli ölçüde aşındırdığı, asgari ücretli kesimlerin banka borçlarını ödeyemediği ve banka hacizlerinin arttığı, bu nedenle bu grubun kayıt dışı çalışma talebinde bulunduğu işverenler tarafından dile getirilmektedir.³ Söz konusu tartışmadan hareketle bu notta, hanehalkı borçluluklarına ilişkin güncel veriler ülke karşılaştırmalı olarak ele alınmakta, gelir dağılımları ayırımında çeşitli çalışmalar incelenerek tasarruf oranları ve borçluluklar üzerindeki etkileri tartışılmakta, eğilim anketlerinin işaret ettiği ileriye dönük beklentiler özetlenmektedir.

¹ <https://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/1423/Gulbin+Sahinbeyoglu>

Bu çalışmada ifade edilen bulgular, yorumlar, sonuçlar, öneriler ve görüşler tamamen yazarına aittir. TEPAV'ın resmi görüşü değildir. © TEPAV, aksi belirtilmedikçe her hakkı saklıdır.

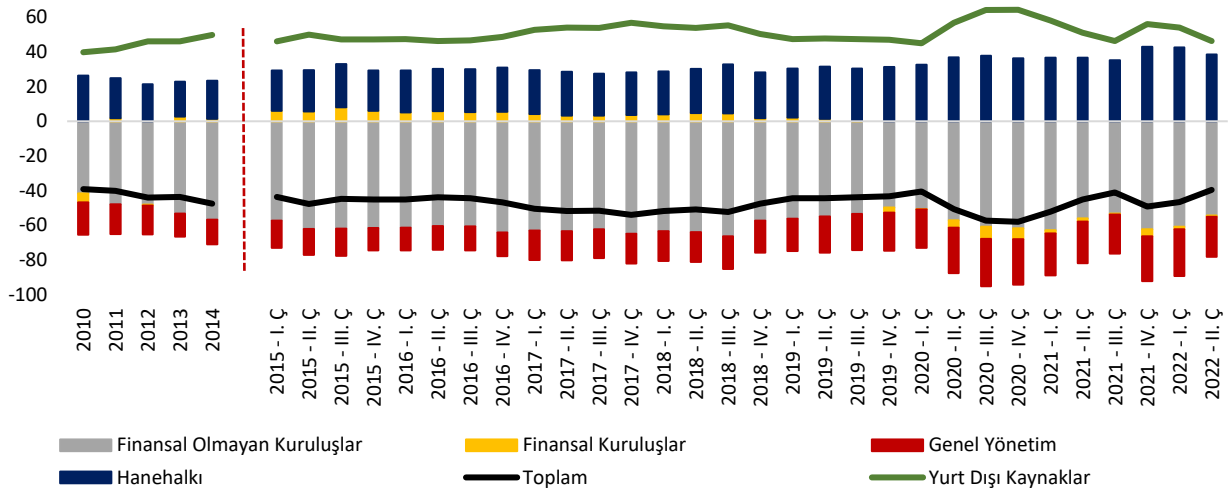
² IMF (2017)

³ Nasıl Bir Ekonomi Haberi, "TASD Başkanı İçten: "Asgari ücretle çalışanın maaşına haciz gelmesin". (1 Aralık 2022). <https://www.ekonomim.com/ekonomi/tasd-baskani-icten-asgari-ucretle-calisanin-maasina-haciz-gelmesin-haberi-675778>

Sektörel finansal bilançolar, Türkiye’de hanehalkının borçluluğunun düşük olduğunu, yapısal olarak varlıklarının yükümlülüklerinin üzerinde seyrettiğini göstermektedir. Ancak, gelir gruplarına göre değişen tasarruf oranı hesaplarına bakıldığında, dar gelirli grupların yüksek tasarruf açıklarının bulunduğu görülmekte, dolayısıyla bu grupların net borçlu konumda oldukları değerlendirilmektedir. Diğer yandan, 2018 yılı sonrasında hanehalkının harcanabilir geliri hızla gerilemiş, alım gücü aşınmış ve tasarruf oranları düşmüştür. Eğilim anketleri ise 2022 yılı genelinde hanehalkının gelecek döneme dair maddi durum beklentilerinin olumsuz olduğunu, tüketim yapma düşüncelerinin zayıfladığını ve borçlanma ihtiyaçlarının yükseldiğini göstermektedir. Son döneme ait bu olumsuz gelişme ve beklentilerin dar gelirli ve borçlu hanehalklarını daha derinden etkileyeceği düşünülmektedir.

Türkiye’de hanehalkı “net finansal alacaklı” olan tek yurt içi sektördür. Finansal hesaplar, bir ekonomide oluşan tüm finansal varlık ve yükümlülükleri kaydederek tüm sektörlerin birbirleriyle olan finansal işlemlerini stok ve akım bazında sunan ikincil istatistiklerdir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından üç aylık bazda yayımlanan ve 2010 yılından itibaren mevcut olan finansal hesaplara dair istatistikler incelendiğinde, toplam ekonominin finansal borçlu pozisyonunda olduğu, hanehalkı ve yurt dışı sektörlerin yurt içi sektörlerden alacaklı, finansal olmayan kuruluşlar ve genel yönetimin ise diğer sektörlerle borçlu pozisyonda olduğu görülmektedir. Finansal kuruluşlar sektörü ise finansal aracılık rolü gereği dengeye yakın bir net finansal değer yaratmaktadır. Söz konusu dağılım istatistiklerin yayımlandığı dönem boyunca değişmemiştir (Grafik 1).

Grafik 1. Türkiye’de Sektörlerin Net Finansal Borçlulukları* (GSYH’ye Oran, %)

Kaynak: TCMB, Finansal Hesaplar

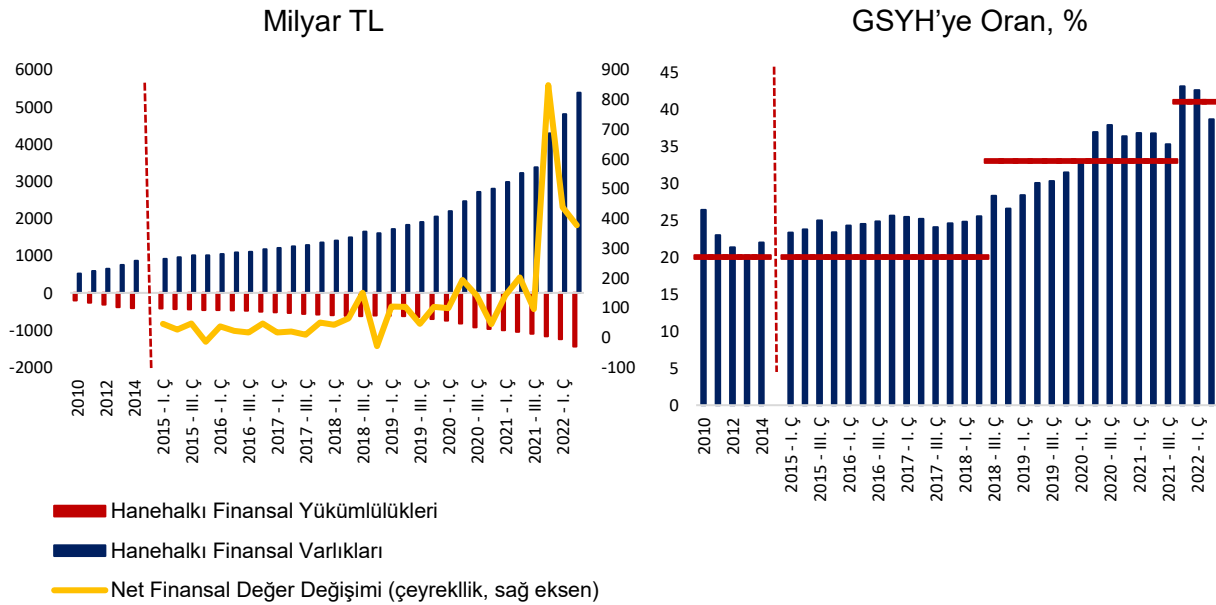
*Stok verilerdir. Hanehalkı, hanehalkına hizmet veren kar amacı olmayan kuruluşları da kapsamaktadır.

Hanehalkının finansal varlıklarındaki nominal artışlar yükümlülüklerine kıyasla daha hızlıdır. Hanehalkının finansal varlıklarının yaklaşık yüzde 70’ini mevduatlar, kalan bölümünü hisse senetleri ve özkaynaklar ile sigorta ve emeklilik sözleşmeleri oluşturmaktadır. Yükümlülük tarafında da krediler temel borçluluk kalemi olup yüzde 95’in üstünde ağırlığı bulunmaktadır. Yıllar itibarıyla hanehalkının finansal varlık ve yükümlülüklerinin gelişimine bakıldığında, finansal varlıkların artışının finansal piyasaların hareketlendiği 2018 yılının üçüncü çeyreği ile birlikte hızlandığı, 2021 yılı son çeyreğinden itibaren ise hızla yükselen enflasyonun etkisiyle bu artışın daha da ivmelendiği gözlenmektedir. Benzer gelişim, yükümlülük tarafında da gerçekleşmiş ancak, çok daha sınırlı olmuştur. Şöyle ki; 2018 3.

çeyrek - 2022 2. çeyrek arasında finansal varlıklar 3,3 katına çıkarken, yükümlükler 2,3 katına çıkmıştır. Net finansal değerdeki değişim ise 2021'in sonunda yaklaşık 850 milyar TL'lik yüksek bir artış göstermiştir (Grafik 2).

Ancak, yüksek enflasyon ve negatif reel faizler 2022 yılında hanehalkının net finansal değerinin GSYH payının gerilemesine yol açmıştır. Hanehalkı net finansal değerinin GSYH içindeki payına bakıldığında, 2010-2018 yılları arasında yüzde 20'lerde seyrettiği ve sonrasında COVID 19 pandemisinin ilk dönemine kadar 10 puanın üzerinde yükseldiği görülmektedir. İkinci artış 2021 yılının son çeyreğinde olup 7,7 puan birden yükselmiş ancak, sonrasında bu ivme korunamamış ve 2022 yılı ikinci çeyreği itibarıyla yüzde 38,6'ya gerilemiştir. 2022 yılında enflasyonun hızla yükselmesi ve tasarruflara uygulanan faizlerin enflasyonun çok gerisinde kalması hanehalkı tasarruflarını baskılamış ve milli gelirin görece olarak daha hızlı artmasıyla ilgili oran gerilemiştir (Grafik 2).

Grafik 2. Hanehalkının Net Finansal Pozisyonu

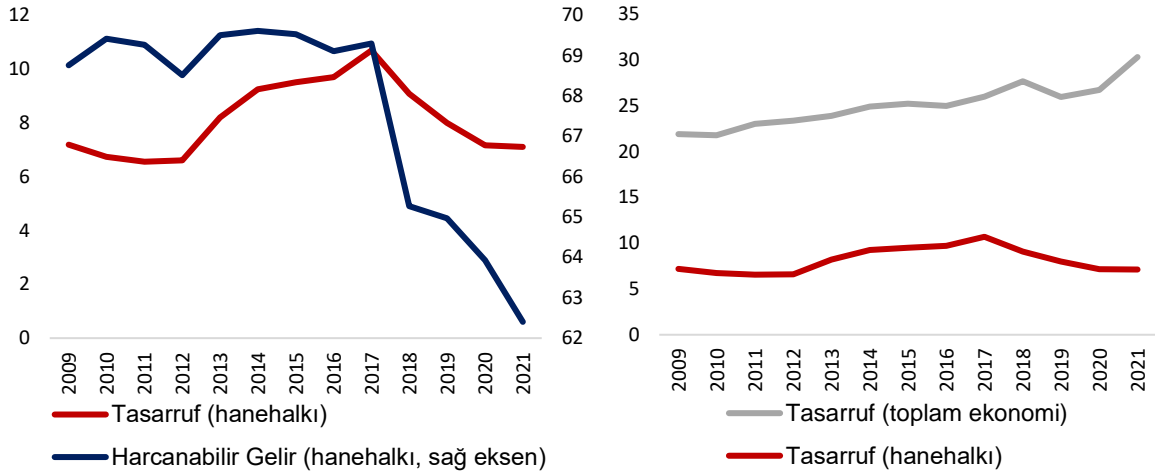

Kaynak: TCMB, Finansal Hesaplar

*Stok verilerdir. Hanehalkı, hanehalkına hizmet veren kar amacı olmayan kuruluşları da kapsamaktadır.

Hanehalkının harcanabilir geliri ve tasarrufları gerilemektedir. TÜİK tarafından yıllık bazda yayınlanan kurumsal hesapların 2009-2021 yılları arasındaki değişimleri incelendiğinde, toplam ekonomide tasarruf oranının yüzde 21,9'dan yüzde 30,3'e çıktığı, hanehalkı tasarruf oranının ise 2018 yılına kadar artış eğiliminde olduğu ancak sonrasında 3 puanın üzerinde gerileyerek yüzde 7,1'e düştüğü görülmektedir. Bu dönemde en dikkat çeken gelişme, hanehalkının harcanabilir gelirlerindeki keskin daralmadır; harcanabilir gelirlerin GSYH içindeki payı 2017 yılına kadar yaklaşık yüzde 70 iken, bu yıldan sonra hızla gerileyerek 2021 yılı sonunda yüzde 62,4'e kadar düşmüştür (Grafik 3).

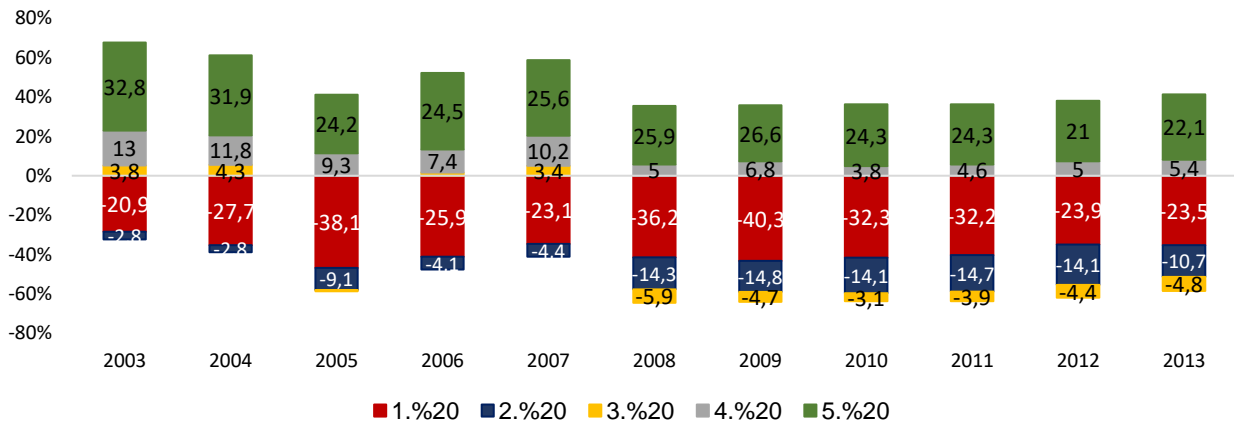
Grafik 3. Hanehalkı Harcanabilir Geliri ve Tasarruf Oranı (GSYH'ye Oran, %)

Kaynak: TÜİK, Kurumsal Hesaplar

Tasarruf yapabilen hanehalkı sadece yüksek gelirli gruplardır; dar gelirli hanehalkının tasarruf açığı bulunmaktadır. Gelir dağılımları ayırımında hanehalkı borçlulukları ve tasarruflarına dair resmi istatistikler bulunmamaktadır. Bu konuda yapılan ampirik çalışmalardan Şengür ve Taban (2016) ile Pektaş Erdem (2017), TÜİK'in Hanehalkı Bütçe Anketlerinin mikro veri setlerini kullanmış; ilki 2002-2013 dönemi için, ikincisi ise 2003-2013 dönemi için gelir grupları ayırımında tasarruf oranlarını hesaplamış ve aynı sonuçları elde etmişlerdir. Çalışmalar, hanehalkı tasarruflarının yüzde 80'inden fazlasını en üst gelir grubundaki hanehalkları tarafından yapıldığını, en alt gelir diliminde olan iki grubun ise tüm yıllarda tasarruf açığı olduğunu, 3. grubun da 2006 yılından sonra bu kesimde yer aldığını göstermektedir. Söz konusu dağılımın yıllar içinde korunması, yapısal bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, düşük gelirli hanehalklarının cari dönem harcamalarının gelirlerinin üzerinde olduğu, bu açığı büyük ölçüde borçlanarak karşıladıkları değerlendirilmektedir (Grafik 4).

Grafik 4. Yüzde 20'lik Gelir Gruplarına Göre Hanehalkı Tasarruf Oranları (Harcanabilir Gelire Oran, %)*

Kaynak: Pektaş Erdem (2017)

*Gelir grupları hanelerin yıllık kullanılabilir gelirlerinin en düşüğe doğru sıralanıp beş gruba ayrılması ile belirlenmiştir.

Tüketici Eğilim Anketi, hanehalklarının kişisel mali durumları ve gelecek dönem beklentileri ile yakın gelecekteki harcama ve borçlanma/tasarruf eğilimlerini ölçen göstergeleri kapsamaktadır. TÜİK ve TCMB'nin işbirliği ile yürütülen anket çalışmasının örnek büyüklüğü aylık 4884 hane olup örneğe çıkan hanede, haneyi temsil eden 16 ve daha yukarı yaştaki bir fert kapsamaktadır. Denge katsayısı her bir eğilim sorusu için pozitif cevap verenlerin yüzdesinden negatif cevap verenlerin yüzdelerinin farkı alınarak hesaplanmakta, denge katsayısına 100 eklenerek her bir soru için ayrı yayılma endeksi oluşturulmaktadır. Endeksler 0 ile 200 aralığında değer almakta, 100'den büyük değerler tüketici güveninde iyimser durumu, 100'den küçük değerler ise kötümser durumu göstermektedir.⁴

2022 yılında Tüketici Güven Endeksi ve genel ekonomik duruma yönelik beklentiler endeks tarihinin en düşük değerlerine gerilemiştir. Tüketici Güven Endeksi; geçen 12 aylık döneme göre mevcut dönemde hanenin maddi durumu, gelecek 12 aylık dönemde hanenin maddi durum beklentisi, gelecek 12 aylık dönemde dayanıklı tüketim mallarına harcama yapma düşüncesi alt endekslerinden hesaplanmaktadır. Endeksin hesaplandığı 2012-2022 yılları arasındaki gelişmelere bakıldığında, endeks değerinin 2012-2019 yılları arasında ortalama 90'lar düzeyindeyken, 2021-2021 yıllarında 80'lere, 2022'de ise 70'lere gerilediği gözlenmektedir. 2022 yılı sonu itibarıyla endeks kısmen artmakla beraber, mevcut düzeyi hala pandemide gözlenen düşüşün gerisindedir. Benzer değişimler genel ekonomik duruma dair alt endeklerde de geçerlidir. Özellikle, gelecek 12 aylık döneme ilişkin beklentilerde 2021'in ilk çeyreği sonrasında gerçekleşen hızlı bozulma dikkat çekmektedir (Grafik 5).

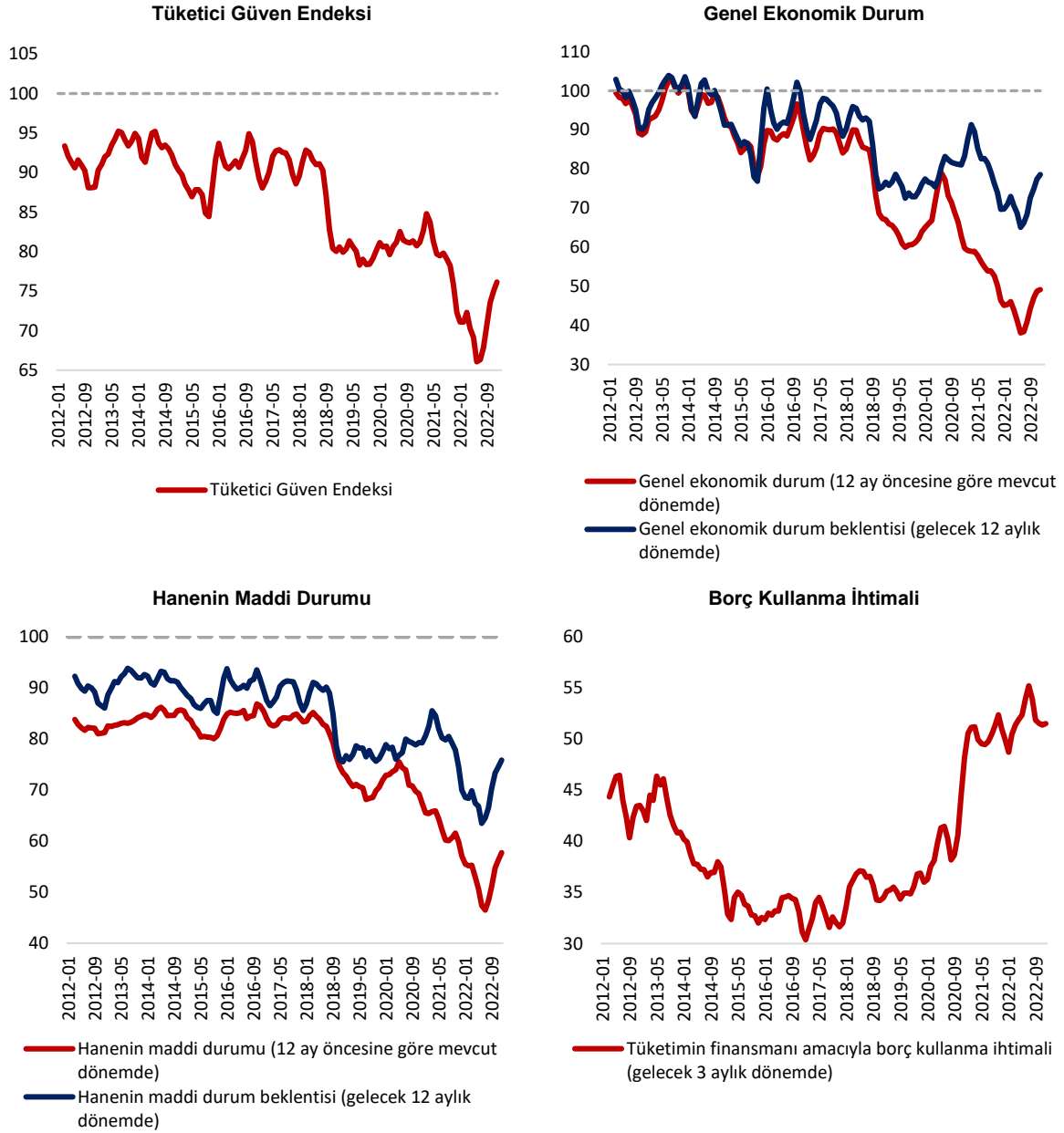
Güven endeksleri, hanehalklarının maddi durumlarının kötüleşeceğine ve borçlanmalarının daha da artacağına dair beklentilerinin güçlendiğini göstermektedir. Alt güven endekslerinden hanenin maddi durumu ve borç kullanma ihtimaline ait olanlara bakıldığında, analiz dönemi boyunca iyimser görünüme ait 100 seviyesindeki eşik değer altında gerçekleştikleri görülmektedir. Eğilimler incelendiğinde ise, hanehalkının maddi durumuna ilişkin mevcut dönem değerlendirmeleri ile gelecek dönem beklentilerinin 2018 yılından sonra kötüleştiği, mevcut dönem değerlendirmelerinde olumsuz algıların 2020 yılında pandemiyle birlikte daha da yoğunlaştığı gözlenmektedir. Geleceğe yönelik beklentilerde ise 2021 yılı sonrasında daha karamsar bir görünüm hâkimdir. Diğer taraftan, borç kullanma ihtimaline ilişkin değerlendirmeler de 2021 yılı sonrasında endeks tarihinin en üst seviyelerinde seyretmektedir; bu dönemde gerçekleşen ortalama değer 2018-2020 döneminin yaklaşık yüzde 40 üstündedir (Grafik 5).

Hanehalkının tüketim yapma düşüncesi zayıflamış, mevcut döneme yönelik olumsuz değerlendirmeler daha da yoğunlaşmıştır. Anket kapsamında hanehalklarının gelecek 3 ayda yarı dayanıklı ve gelecek 12 ayda dayanıklı tüketim malları alma düşüncesi sorulmakta; yanıtlarda 2021 yılı son çeyreğinden itibaren kötümserliğin hızla arttığı görülmektedir. Diğer taraftan, mevcut dönemin dayanıklı tüketim malları satın almak için uygunluğuna yönelik değerlendirmelerde gözlenen gerileme eğilimi de bu dönemde ivme kazanmıştır. Tasarruf etme uygunluğuna yönelik değerlendirmeler ise, pandemi ve sonrasındaki bir yıl süreyle kısmi olarak iyileşmiş, sonrasında tekrar gerilemiştir. Söz konusu alt endeklerde 2022 yılı sonunda gözlenen iyileşmeler sınırlıdır (Grafik 5).

⁴ TÜİK, Tüketici Eğilim İstatistikleri ve Tüketici Güven Endeksi Metaverisi için bakınız:

<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ekonomik-guven-117&dil=1>

Grafik 5. Tüketici Güven Endeksi ve Alt Endeksler*

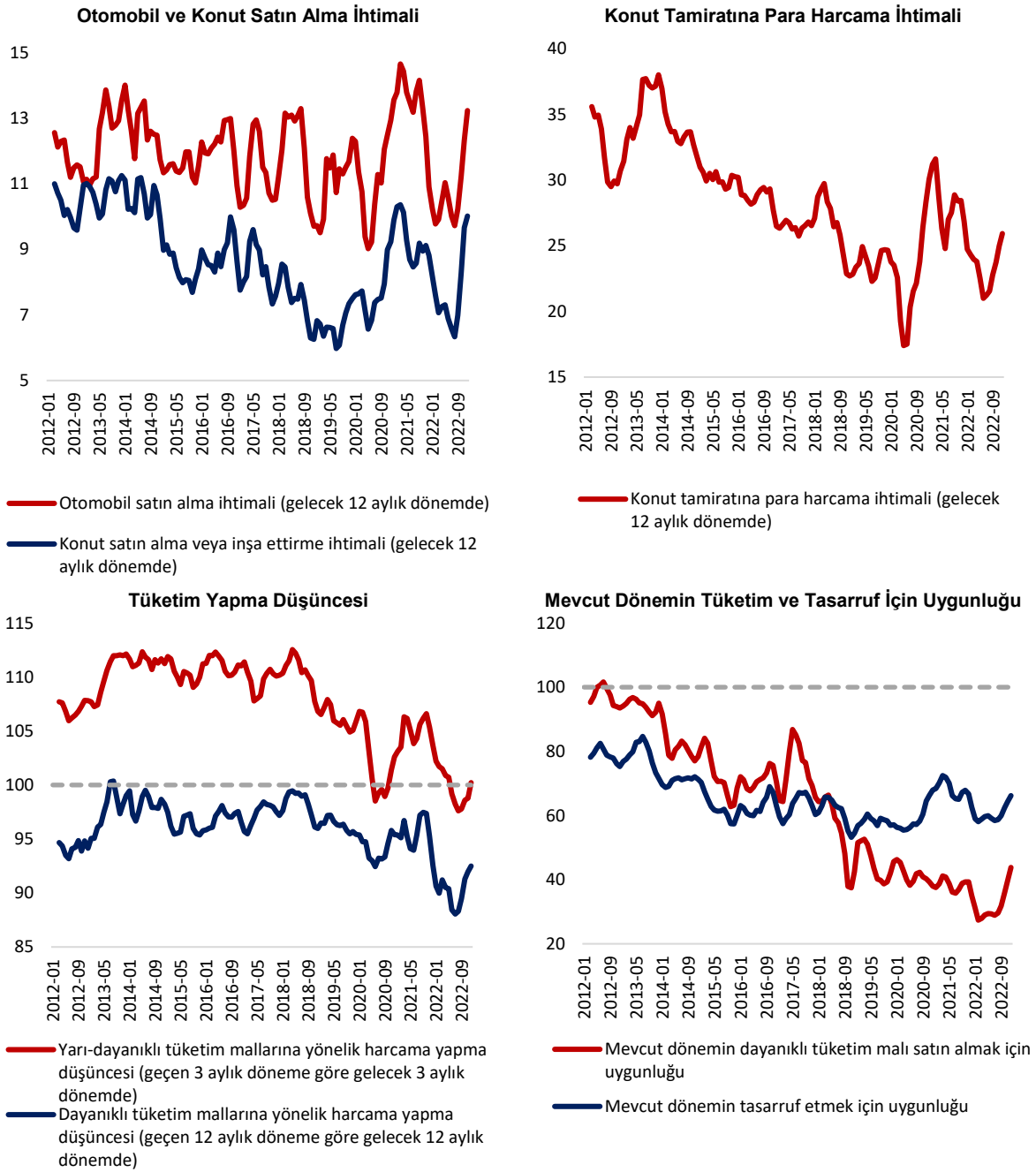

Kaynak: TÜİK ve TCMB

*Mevsim etkilerinden arındırılmış endeksin üç aylık ortalama değerleridir.

Otomobil ve konut satın alma, hanehalklarının en düşük ihtimal verdikleri harcama tercihleridir. Hesaplama dönemi olan 2012-2022 döneminde, gelecek 12 aylık dönemde otomobil satın alma ihtimaline ait alt güven endeksi 8,5 ve 15,6 değerleri arasında değişmiş, söz konusu değerler konut satın alma ya da inşa ettirme ihtimalinde çok daha düşük seviyelere gerilemiştir (5,4 ve 12). Bu değerler en zayıf tüketici güveni seviyelerine işaret etmektedir. Her iki endeks, 2021 yılı itibarıyla gerilemiş ve 2022'nin ikinci yarısından sonra ise kısmi toparlanma göstermiştir. Konut tamirine yönelik para harcama ihtimali endeksi görece olarak daha yüksek değerlere sahiptir ve pandemi dönemini izleyen bir yıl süreyle artış eğiliminde olmuş, sonrasında yine gerilemiştir. 2022 yılı sonrasında bu endekste de kısmi toparlanma söz konusudur (Grafik 5).

Grafik 5. Tüketici Güven Endeksi ve Alt Endeksler (devam)*

Kaynak: TÜİK ve TCMB

*Mevsim etkilerinden arındırılmış endeksin üç aylık ortalama değerleridir.

Sonuç olarak, sektörel finansal bilançolara bakıldığında; Türkiye’de hanehalkının en düşük borçlu sektör olduğu, tüm dönemler boyunca finansal varlıklarının yükümlülüklerinin üzerinde seyrettiği, dolayısıyla tek “net finansal alacaklı” yurt içi sektör konumunda bulunduğu görülmektedir. Diğer taraftan, gelir gruplarına göre değişen tasarruf oranı hesaplayan çalışmalar, hanehalkı tasarruflarının hemen hepsinin yüksek gelir grubundaki hanehalkı tarafından yapıldığını, dar gelirli grupların ise yüksek tasarruf açıklarının bulunduğunu göstermekte; buradan hareketle, dar gelirli grupların net borçlu konumda oldukları değerlendirilmektedir. 2018 yılı sonrasında hanehalkının harcanabilir geliri hızla gerilemiş, alım

gücü aşınmış ve tasarruf oranları düşmüştür. Bunun yanı sıra, eğilim anketleri hanehalkının gelecek dönemde de maddi durum beklentilerinin olumsuz olduğuna, tüketim yapma düşüncelerinin zayıfladığına ve borçlanma ihtimalinin yükseldiğine işaret etmektedir. Son döneme ait bu olumsuz gelişme ve beklentilerin dar geliri ve borçlu hanehalklarını daha derinden etkileyeceği düşünülmektedir.

Kaynakça:

International Monetary Fund (2017). Global Financial Stability Report: Is Growth at Risk?, Washington DC, October.

Pektaş Erdem (2017). “Türkiye’de Hanehalkı Tasarruflarını Etkileyen Faktörler”, Kalkınma Bakanlığı, Planlama Uzmanlığı Tezi, Ankara.

Şengür, M. ve Taban S. (2016). “Gelir Dağılımı-Tasarruf İlişkisi: Türkiye’de Hanehalkı Gelir Türünün Tasarruflar Üzerindeki Etkisi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mart.